

Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája

A magyar iskolák életében nagy fordulatot, súlyos törést hozott az 1948-ban bekövetkezett államosítás, az állami iskolamonopólium kiépítése. A szerves fejlődést megbontó, durva beavatkozás az állami iskolafenntartás korábbi, valós értékeit és lehetőségeit is rontotta.

Tanári életutak, szülői és tanulói ambíciók, világnézeti elkötelezettségek, iskolaszervezeti tradíciók szenvedtek pótolhatatlan kárt és veszteséget.

Az oktatáspolitikai változás annak az egész országot megrázó politikai fordulatnak a része volt, amely a szovjet típusú szocializmus erőszakolt bevezetését, a Rákosi-rendszer megvalósítását jelentette. Az iskolák állami fenntartása az uralkodó párt, az MDP vezetését és mindenre kiterjedő beavatkozását hozta. Az iskolareformok, a tantervek, a tankönyvek, a tananyag meghatározása, a pedagógusok, az igazgatók, az oktatásirányítók kiválasztása, a rosszemlékű kádermunka bevezetése a pártvezetők kezébe került és a politika széljársának játékszerévé vált. Ezt az értékvesztést nem pótolhatta az egykori propaganda kedvenc jelszava, hogy a tanulás népmozgalommá vált Magyarországon. Tény, hogy soha nem látott létszámban vettek rész az oktatásban diákok és hallgatók, tömegessé vált az esti és levelező oktatás, és olyanok is iskolába, egyetemre kerülhettek, akiknek erre korábban aligha lett volna esélyük. Az oktatás, a képzés színvonalát azonban a kötelező tananyag ideologikus töltete és silánysága lerontotta. Így a számszerűségükben mutató eredmények gyakran megtévesztőek voltak. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a pályán maradt pedagógusok közül nagyon sokan a kötelező tananyag mellett a maradandó értékeket is oktatták, és az állandó fenyegetettség ellenére is lelkiismeretük szerint nevelték növendékeiket. Bizonyára rajtuk és a jóérzésű szülőkön, diákokon múlott, hogy – a Rákosi-korszak torzult iskolarendszere és kultúrája ellenére – a károk, az értékvesztések, a hiányok dacára mégis többségükben becsületes magyar emberek, törekvő szakemberek, megújulni képes értelmiségiek népesítették be az országot, várva egy jobb fordulatra, amiért tenni is kívántak, és tettek is.

Az oktatáspolitikai fordulatnak természetesen voltak bizonyos előjelei: az általános iskola hajszolt és megalapozatlan létrehozása, a politikai harcoknak az iskolákba szivárgása, az iskolareformok sürgetése mind-mind erre utalt. Az állami iskolamonopólium megvalósítása után azonban minden minőségileg más módon, más formában jelentkezett.

Jól mutatta ezt a középiskolai reform esete. A reformra már csak az általános iskola létrehozatala miatt is szükség volt. Az Országos Köznevelési Tanács 1947-re elkészítette az első terveket. (1) Ezek szerint a gimnáziumnak három tagozata lett volna: az első a humanisztikus típus, a második a latin helyett egy élő nyelvet tanító, a harmadikban pedig a modern nyelv mellett a fizika, a kémia, a matematika kapott volna nagyobb hangsúlyt. Az egyes tagozatok nem különültek volna el mereven, közös törzsanyagot terveztek, amely azután az elágazás alapját adná. A tagozatok ugyanazon iskola falai között működtek volna. A modern elképzeléseket tartalmazó, ugyanakkor kontinuitást is felmutató tervezetet a VKM többször is visszaküldte, korrekciókat kérve. Végül 1948 nyarán az Országos Köznevelési Tanács kísérleti megoldásként négy évre szóló engedélyt kért. Ez akkor elmaradt.

Az ügyirat a minisztérium irattárába tétetett. A gondos minisztériumi hivatalnok rávezette: a középiskolai rendszer teljes átszervezésénél a használható részek majd átvételnek. (2) Ez a teljes átszervezés 1949 őszére megtörtént, de nem a korábbi javaslatok alapján: a középiskolákat egységes gimnáziumi szervezetbe fogták. Megalakultak a gimnáziumok reál és humán tagozatai, valamint az ipari, mezőgazdasági, közgazdasági, illetve pedagógiai szakgimnáziumok. (3) Az előzményekkel, megfelelő koncepcióval, tankönyvekkel, felszereléssel, felkészült tanárokkal nem rendelkező reform nagyon rövid életű volt: egy év után bezüntették. *Darvas József*, aki 1950. február óta vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, a Köznevelés 1950. szeptember 17-i számában az egységes gimnáziumi keret megszüntetéséről sajátos módon mint a „középiskolai reform továbbfejlesztéséről” szolt. Kijelentette: „az ipari gimnáziumok ipari technikummokká, a mezőgazdasági gimnáziumok mezőgazdasági technikummokká, a közgazdasági gimnázium szakközépiskolává, a pedagógiai gimnáziumok tanító-, illetve óvónőképző szakközépiskolává való fejlesztése nagyban hozzájárul öt éves tervünk szakemberszükségletének kielégítéséhez”. Magyarázat vagy önkritika az

A dokumentumokból kitűnik az is, hogy Révai József figyelmeztetése nyomán hirtelen megváltoztak a tanulmányi eredmények.

Egy minisztériumi jelentés szerint: „Míg az 1949–50-es tanév végén a tanulók 24,28 százaléka jeles, 33,3 százaléka jó, 26,5 százaléka közepes, 3,8 százaléka elégséges rendű, az idei tanév végén (1950–51) csak 9,1 százaléka jeles, 27,2 százaléka jó, 34,3 százaléka közepes, 17,8 százaléka pedig elégséges rendű volt – annak ellenére, hogy az iskolai évben a valóságban sokkal komolyabb tudás áll az érdemjegyek mögött, mint tavaly.” A politika közvetlen beavatkozása ilyen torzulásokat okozott az iskolák életében.

egy éves fiaskó miatt nem hangzott el, csupán egy kis riadalom érződött az új reformot illetően: „Meg kell mondanunk – írta a miniszter –, hogy ezek a fejlesztési tervek aránylag rövid idő alatt készültek el...”, ezért „továbbfejlesztésük” komoly feladat lesz.

1950 tavaszán az oktatásügyet az MDP pártvezetése részéről kemény bírálat érte. Március 29-én a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége határozatot hozott a „Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről”. A sokszor emlegetett úgynevezett „ötvenes évek” a magyar oktatásügyben ezzel a határozattal kezdődtek. A pártvezetés az oktatásügyben jelentkező kudarcokat – az általános iskola gyengesége, a sikertelen középiskolai reform – az ellenség kártevéseként tüntette fel. Az ellentámadásnak már kialakult, a Szovjetunióból hozott koreográfiája volt. *Rákosi Mátvás* többször szolt arról, hogy ahol baj van, ott, ha alaposan megnézik, megtalálják az ellenséget. Azzal pedig le kell számolni. A magyar oktatásügy is áldozatul esett ennek a koncepciónak.

A Központi Vezetőség határozatát különböző, belső használatra készült jelentések – valójában feljelentések – előzték meg. Egy 1950. februárban készült pártközponti jelentés szerint a „VKM a többszöri tisztogatás és értékes káderekkel való megerősítés után sem tudja a párt kultúrpolitikai célkitűzéseit megvalósítani”. „A fő feladat – olvashatjuk – a polgári vezetés kiszorítása.” A miniszterről, *Ortutay Gyuláról* megállapították, hogy magatartása nem egyértelmű, gyakran ingadozik. Javasolták, hogy fokozott ellenőrzés alá kell vonni. (4)

Egy másik jelentés – amely szintén 1950 februárjában készült – már kifejezetten a „VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről” szolt. (5) Az utolsó évben (1949-ben) – írta a jelentés – az ellenséges tevékenység fő célja a munkásellenes vonal érvényesítése volt. Elsősorban a túlterhelés, a maximalizmus, a tankönyvhiány, az ösztöndíj, a kollégiumi és menzai ellátás körüli visszaélések segítségével. Fő céljuk a munkás- és szegény-

paraszt diákok elkedvetlenítése, a lemorzsolódás fokozása, a káderutánpótlás akadályozása. Ennek bizonyítéka, hogy a most lezáródott félévkor – 1950. január – az általános iskolás tanulók 23,61 százaléka megbukott. „Ebből csaknem 19 százalékot tesz ki a bukott munkás- és parasztdiákok száma. Az eddigi statisztikák azt mutatják – írta a jelentés –, hogy a nyolc osztályt időben a tanulóknak mindössze 33 százaléka végzi el.” „A VKM megfelelő vezetőinek beállítottságát mi sem tükrözi jobban – állította a jelentés –, mint az a statisztikájuk, amelyet a bukás okairól kimutatnak. Eszerint a bukás okai között első helyen áll a szellemi ok (intelligenciahiány). Szerintük a megbuktatott munkásdiákok 40,2 százaléka, a parasztdiákok 43,98 százaléka, míg az egyebeknek csak 15,6 százaléka bukott meg szellemi visszamaradottság miatt.” Ezzel a statisztikával a VKM fedezi a munkás- és parasztyermekek kizorítását az iskolából, a művelődésből.

A jelentés készítői szerint a VKM-ben mutatkozó szabotázstevékenység egyik legszemermetlenebb és legveszélyesebb eszköze a tankönyvhiány. „A tankönyvhiány elsősorban a munkásdiákokat sújtotta, akiknek tankönyv-utalvány volt a zsebükben, de nem tudtak könyvhöz jutni, mert a kereskedelmi forgalomba hozott kevés tankönyvet készpénzért szétkapkodták.” A kevés tankönyvért, a megjelentetés késéséért, a tankönyvekben található ideológiai zavarért az Országos Neveléstudományi Intézet és annak vezetője, *Mérei Ferenc* a felelős. „Munkamegosztás alakult ki a miniszter Ortutay és Mérei között – állította a jelentés –, Ortutay részére kellemes formában. Az ideológiai aknamunka és a tankönyv-szabotázs kényes feladatát Mérei vette át egy olyan intézmény élén, amelyet rugalmasan, a pillanatnyi szükségletnek megfelelően lehetett a VKM-től függetlennek vagy éppen függőnek nevezni.”

Ortutay további bűne, hogy közvetve vagy közvetlenül segítette a klerikális reakciót. A VKM is hibás abban, hogy a középiskolai tanulók 60 százaléka látogatja a hittanórákat. „A pedagógusok nagy része – állítja a jelentés – még mindig inkább a klérus oldalán áll, amit az bizonyít, hogy a legtöbben járatták gyermeküket hittanra.” A VKM szemet hunyt a hittanórák melletti agitáció felett. A jelentés konkrét példákat is közöl: a Szent Imre Gimnáziumban a hitoktató megbízásából 4–5 növendék rendszeres házi agitációt folytat. A Berzsényi Gimnázium növendékeit a Bazilika énekkarába szervezik be. A IV. kerületi Ady Gimnáziumban a III. osztályosok megverték egyik diáktársukat, mert jelentkezett, de nem járt hittanra stb.

A jelentés szerint az egyetemi reform is hátrányt szenvedett a VKM tevékenysége miatt. „Ortutay – írja a jelentés – rendszeresen eltorzította a párt politikáját az egyetemek felé és manővereivel a jobboldalt védte.” Megtévesztő hivatkozási alapja a „szakemberek védelme”, „az egyetem hagyományos vezető szerveinek tekintélye volt”. A felsőoktatási főosztály szabotőrök gyűjtőhelye; nevéket is említi a jelentés: *Szabolcsi Miklós*, *Szántó György* és a volt „Nékosznevelő”, *Kardos László*.

Ilyen előzmények után született meg az MDP KV 1950. március 29-i határozata (6), amely röviden szólt az eredményekről, az oktatásban részt vevők számának növekedéséről, de annál részletesebben beszélt a hibákról, a mulasztásokról, szabotázs-tevékenységről. Megállapította a határozat, hogy az elmaradás fő oka az „ellenség kártevő tevékenysége, a népi demokráciát romboló aknamunkája.” Az osztályharc éleződésének sztálini elvéből kiindulva szólt arról, hogy az osztályellenség, amelyet a vereségek sora ért, „fokozottabb mértékben összpontosítja erejét a kulturális frontra”. A kétségbeesett támadást keményen vissza kell verni. E koncepció megvalósítása nem is maradt el.

Ortutay Gyulát már 1950. februárban menesztették a VKM éléről, a KV-határozat megjelenése után a minisztérium apparátusának kétharmadát kicserélték, új munkás- és parasztkadereket hoztak be a szakszerűen felkészült, de politikailag megbízhatatlannak minősített hivatalnokok helyébe. Ellenőrzési Osztályt létesítettek a VKM-ben, amely – mint mondták – „a miniszter szeme és füle” volt. Feloszlatták az Országos Neveléstudományi Intézetet, vezetőjét, az ismert tudós pszichológust, pedagógust, Mérei Ferencet

menesztették. Erre a sorsra jutottak azok a kutatók, tanárok, oktatók is, akik a tudomány, a pedagógia, a szakma valós értékeit kívánták átmenteni a magyar iskola, az oktatás, a nevelés érdekében. Nem volt szükség rájuk. Az iskola, a tantervek, a tankönyvek, az oktatási módszerek tekintetében az irányadó a mindenható párt és annak vezetői lettek.

Az 1950-es KV határozat után az 1948-ban kialakított egyetemi reform reformjára is sor került. A minisztérium vezető kollégiuma elé 1950. október 30-án terjesztette be az új reform irányelveit a Felsőoktatási Főosztály. (7) Az előterjesztés említi, hogy a korábbi, 1948-as reformnak is voltak kedvező törekvései (új szakosítási rend, kötött tanmenet, a természettudományi karok önállósítása stb.), de az 1950. márciusi határozat után élesen előtűntek a fogyatékoságok és a hibák: nem változtatott lényegesen a reform az egyetemi oktatás burzsoá osztálytartalmán, a marxizmus-leninizmus oktatására nem fordított kellő figyelmet, nem vette figyelembe az egyetemeken bekövetkezett szociális változást, a tananyag nem csökkent eléggé, ez pedig túlterheléshez és a munkás-paraszt hallgatók lemorzsolódásához vezetett. Az előterjesztés szerint a párthatározatban megszabott feladatoknak megfelelően erősíteni kell a marxizmus-leninizmus oktatását: legyen fő tárgy ez, és minden évfolyamon tanítsák. Csökkenteni kell a heti óraszámot és a túlterhelést. Folyamatos, anyagkövető vizsgarendet kell előírni. Az állami vizsga tartalmazza a marxizmus-leninizmust, az orosz nyelv tudását, valamint a szaktudományokban való általános jártasságot. Mindenütt biztosítani kell, hogy átvegyék a Szovjetunió felsőoktatásának tapasztalatait. Ahol lehet, szovjet tankönyvek fordításáról és bevezetéséről kell gondoskodni. A jelentés szerint 1951 végéig 107 új egyetemi és főiskolai tankönyvet kell megjelentetni, ebből 61 szovjet tankönyvi fordítás. A tankönyvek anyagának szigorú ellenőrzésével kívánták biztosítani az oktatás tartalmának meghatározását. Az előadásoknak az előírt tankönyveket vagy a jegyzeteket kellett követniük, a szemináriumokon pedig az előadás anyagát dolgozták fel, illetve kérték számon. Az így megkötött oktatás nem jelenthetett tudományos teljesítményt az oktatóknak, illetve nem adott lehetőséget a hallgatók esetében az önálló munkára.

A reform bevezetését követő években az egyetemek, a főiskolák és az irányító főhatóság egyik legfőbb gondja a beiskolázás megfelelő lebonyolítása és a lemorzsolódás elleni küzdelem volt. Az előírt keretszámok teljesítésének szükségessége a felvételek esetében a felemelt ötéves terv (1951) feszített követelményei miatt került az első helyre. A módosított terv szerint nem 8, hanem 30 ezerrel kellett növelni az egyetemi és főiskolai hallgatók számát. Az emelés mértéke a műszaki egyetemek esetében volt a legjellemzőbb, mivel a felsőoktatás létszámának növelését a hidegháború légkörében kialakult egyoldalú iparosítás, különösen a nehézipar erőltetett felfuttatása határozta meg.

Az 1950-es márciusi párthatározat után a jelentések általában gyorsan jelentkező, nagy eredményekről beszéltek. Ez az euforikus hangulat nem sokáig tartott. 1951 januárjában *Révai József* felhívta a MDP KV titkárság tagjainak figyelmét arra, hogy komoly gondok mutatkoznak az iskolák tanulmányi és fegyelmi helyzetében. (8) A jelentésben – amit megküldött a titkársági tagoknak – szó esik arról, hogy a tanulmányi színvonal csökkenését „csak kis mértékben magyarázhatjuk ellenséges munkával”. A rossz munkát az iskolában eluralkodó fegyelmezetlenség okozza. Nem készülnek a diákok, megtagadják a számonkérést, terrorizálják a tanárokat. (Például: „Én munkásszármazású vagyok, úgysem fognak megbuktatni.”) Gondot jelent a pedagógusok túlterhelése: 35–40 tanítási óra, 6–7 órás értekezletek, a kötelező „társadalmi munka”. Az ifjúsági szervezetek sem tekintik fő feladatuknak a tanulás segítségét, sőt néha zavarják azt.

Ismeretes, hogy az MDP II. kongresszusa határozott a felemelt 5 éves tervről. Az oktatás területén is feszített tervet jelentett ez, mivel jelentős létszámnövekedéssel számolt a középiskolák (elsősorban a szakiskolák) és az egyetemek (főleg a műszaki egyetemek) esetében. A mennyiségi növekedés ütemének gyorsítása hosszabb távon nem kedvezett az oktatás minőségi javításának.

Ugyanakkor a dokumentumokból kitűnik az is, hogy Révai József figyelmeztetése nyomán hirtelen megváltoztak a tanulmányi eredmények. Egy minisztériumi jelentés szerint: „Míg az 1949–50-es tanév végén a tanulók 24,28 százaléka jeles, 33,3 százaléka jó, 26,5 százaléka közepes, 3,8 százaléka elégséges rendű, az idei tanév végén (1950–51.) csak 9,1 százaléka jeles, 27,2 százaléka jó, 34,3 százaléka közepes, 17,8 százaléka pedig elégséges rendű volt – annak ellenére, hogy az iskolai évben a valóságban sokkal komolyabb tudás áll az érdemjegyek mögött, mint tavaly.” (9) A politika közvetlen beavatkozása ilyen torzulásokat okozott az iskolák életében.

A pedagógusok kiszolgáltatva, a félelem légkörében éltek. Ha tisztességesen követeltek, keményebben osztályozták, könnyen kikiálthatták őket ellenségnek, akik a munkás- és parasztszarmazású gyermekeket üldözik. Ha ettől visszariadva jobb jegyeket adtak, szintén az ellenség kategóriájába kerülhettek. Egy 1951. február 22-i minisztériumi előterjesztésben a következő szerepel: „Ha mélyebben megnézzük a liberális osztályzás kérdését, olyan következtetésre is eljutunk, hogy e mögött több esetben az ellenség keze is meghúzódik.” Példaként említi, hogy Sümegen a diákoththoni átlag 3,44-ről 4,08-ra emelkedett egy év alatt, pedig valóságos javulás nem volt. „Világos lesz a kép – írja a jelentés (feljelentés) –, ha megvizsgáljuk, kikből áll az érdemtelenül jó jegyet osztogató, külszínre dolgozó tanári testület. Az iskolaigazgató a járási vitézi szék kapitánya volt, a fizikatanár meg egy volt premontrei pap, aki még ma is hajnali miséket tart.” (10)

A politika beavatkozását, a politikai aktualizálás legrosszabb formáját mutatták a tanárok számára készített „eligazítások”. Ezt bizonyítja például az 1950. december 21-én készült minisztériumi tájékoztató (11), amely az irodalomtanítással kapcsolatban hoz „módszertani” példákat. Idézzünk néhányat:

Petőfi: 'A XIX. század költői'. Tanári magyarázat: „A kommunizmust és szocializmust építő népek programja, az emberiség jövőjéért való harc, a kizsákmányolás teljes megszüntetéséért folyó harc kérdésében teljesen megegyezik Petőfi e versben szereplő programjával.”

Petőfi: 'A nemzethez'. Magyarázat: „A 48-as forradalmat eláruló »belső bitangoknak« vannak utódai, akik ellen éppoly szenvedélyes gyűlölettel kell harcolnunk, mint annak idején Petőfi harcolt az árulók ellen. Ezek most: a dolgozók békés életét mérgező, háborúra uszító klérus, a kulákság, amely régi kizsákmányoló uralmát háború árán is vissza akarja állítani; a munkásosztály aljas árulói, az imperialisták ügynökei, a jobboldali szociáldemokraták.”

Ady: 'Csák Máté földjén és Hogy ma vagyunk c. verseivel kapcsolatban meg kell mutatnunk, hogy a béketábor erejét hatalmasan növelik az imperialista országokban küzdő munkásság sztrájkjai, béketüntetése, az olasz parasztnak földfogláló mozgalmi, a gyarmati népek (különösen Kína, Korea, Vietnám) diadalmas felszabadító harca. Rá kell mutatnunk az imperialisták háborús politikájára és háborús provokációikra.’

Ilyen „pedagógiai követelmények” felállításakor érthető, hogy az igényeket megfogalmazó oktatásirányítóknak rossz a véleménye a tanárokról. Egy szintén 1950. decemberi minisztériumi jelentésben olvashatjuk: „középiskolai tanáraink nagy része már látja ugyan, hogy amit eddig tudott, annak egy része csak akadálya további fejlődésének, de az újat, a haladót még nem ismeri egészen, még nem bírta egészen magáévá tenni, vagy megismerni a szovjet nevelési módszereket...” (12)

A szovjet nevelési elvek és módszerek átültetését jelentette a nagy vezér dicsőítése. A Szovjetunióban *Sztálint*, Magyarországon a legjobb magyar tanítvány Rákosit illetve a hozsánna. Ennek egyik megnyilvánulása volt a születésnap felkészülés és ünneplés. 1952-ben Rákosi 60. születésnapjára készült az ország. Az iskolai „spontán” ünnepségeket a minisztériumban tervezték meg és adták ki utasításban. Az erről szóló dokumentum szerint (13) az oktatási intézményekben felajánlásokkal, dolgozatírással, ajándékkészítéssel, kiállítással és ünnepéllyel kell megemlékezni Rákosi Mátyásról. A felajánlások tartalmazták a gondos felkészülést, a késés, a hiányzás megszüntetését, az iskola szépi-

tését stb. A minisztériumi elképzelésekben a következő található: „február utolsó hetében minden osztályban dolgozatot írnak a tanulók. Címek: Miért szeretik a gyerekek Rákosi elvtársat?, Mit köszönhet a magyar ifjúság Rákosi elvtársnak? Az ünnepélyt minden iskolában március 8-án, szombaton délután kell megtartani. A beszédet az igazgató mondja. A műsort az ifjúsági szervezet adja. A legjobb iskolák Rákosi-vándorzászlót kapnak, ezeket itt kell átadni. Az ezt megelőző héten úttörő és DISZ gyűléseken Rákosi életéről kell beszélgetni minden iskolában”.

Ilyen politikai szellem uralma után érte az iskolákat 1953-ban Nagy Imre kormányprogramja, amely változást, friss levegőt ígért az oktatás számára is. Mindenesetre az új helyzet lehetővé tette, hogy legalább a legégetőbb problémákat számba vegyék és jelezzék. Az MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya 1953. október 24-én kelt jelentésében tájékoztatta a Politikai Bizottságot az általános iskolák rendkívül súlyos helyzetéről. (14) „6108 általános iskolánkból 3216 kisiskolában 1–3 tanító tanít. Mintegy 100 000 falusi tanuló nem részesül szakosított oktatásban.” Az iskolák felszerelése hiányos, elhanyagolt. Nagymértékű a padhiány: a kétszemélyes padokban gyakran 3–4 gyermek ül. Kb. 248 000 ülőhelyre volna szükség. A szükséges szemléltetőeszközökből csu-

Petőfi: „A nemzethez’. Magyarázata: „A 48-as forradalmat eláruló »belső bitangoknak« vannak utódai, akik ellen éppoly szenvedélyes gyűlölettel kell harcolnunk, mint annak idején Petőfi harcolt az árulók ellen. Ezek most: a dolgozók békés életét mérgező, háborúra uszító klérus, a kulákság, amely régi kizsákmányoló uralmát háború árán is vissza akarja állítani; a munkásosztály aljas árulói, az imperialisták ügynökei, a jobboldali szociáldemokraták.”

pán 20–30 százalék áll rendelkezésre. 1000 pedagógus hiányzik. A működők fizetése az értelmiségi dolgozók között a legalacsonyabb. A középiskolákban is nagy a zsúfoltság. A tanulók létszámát a felemelt terv alapján 45 000 helyett 77 000-re kellett növelni. A technikumok száma és szakosítása túlhajtott: 73-féle technikum működik, ebből 58 ipari. Az ipari technikumokban minden tizedik diák javító- vagy ismétlővizsgára bukik. Az érettségien 21 ezer tanulóból 2000 megbukott. A fesztített terv a felsőoktatásban is túlméretezett beiskolázást eredményezett. A gimnáziumokban végzett diákok 90 százalékát – köztük alkalmatlanokat is – felvették egyetemekre, főiskolákra a keretszámok teljesítése érdekében. Így adódott, hogy például a Budapesti Műszaki Egyete-

men a 3750 fős kapacitás ellenére 8100 hallgató képzését eröltették.

A pártközponti jelentések nyomán 1954. február 15-én jelent meg az MDP Központi Vezetőségének határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól. (15) Ez a határozat az oktatás tartalmára, ennek korrigálására fektette a hangsúlyt. Szólt arról, hogy a szovjet pedagógia eredményeit gyakran elemző feldolgozás nélkül, a magyar viszonyok figyelmen kívül hagyásával vették át iskoláink. „Ugyanakkor – olvashatjuk a határozatban – közoktatásunkban nem kapott megfelelő helyet a magyar nyelv, helyesírás, helyes beszéd, irodalmunk, történelmünk, nemzeti kultúránk értékeinek megfelelő oktatása és megszerettetése, ifjúságunk hazafias nevelése.” „Forradalmi költőink, Petőfi, Ady, József Attila és az olyan regényírók mellett, mint Mikszáth és Móricz, biztosítanunk kell egész haladó irodalmi örökségünk: például Balassi, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Jókai, Gárdonyi, Móra és mások megfelelő oktatását, valamint népköltészetünk ismertetését.” Majd ezt olvashatjuk a határozatban: „A forradalmi hagyományok mellett támaszkodni kell történelmünk minden fontos haladó tényezőjére: például Kossuth mellett Széchenyire is.”

A határozat által előírt feladatokban szerepel az erőszakolt aktualizálás megszüntetésének igénye, tartós tankönyvek kiadása, az egyetemeken a kisiskolás módszerek (csoportos tanulás, kötelező konzultáció, tanulópár-rendszer) felszámolása. „Az egyetemi ok-

tatók értékelésében – írja a határozat – a politikai szempontok mellett fokozott mértékben kell figyelembe venni a szakmai és tudományos felkészültséget.”

A KV-határozat után új tantervek készültek, javult a pedagógusok szociális helyzete, szolgálati lakásokat adtak vissza, 1–2 holdas konyhakerteket biztosítottak számukra. Egy 1954. augusztus 6-i minisztériumi jelentés (16) már arról számolt be, hogy az általános iskolákban az egy nevelőre jutó tanulók száma 28,2-re csökkent az előző évi 30,1 főről, a szakos nevelők aránya 27,8 százalékra emelkedett az elmúlt évi 25,3 százalékról. A tanulmányi követelmény emelését jelzi, hogy a bukott tanulók aránya 6,9 százalékról 10,6 százalékra emelkedett.

A „nagypolitika” fordulatai az oktatáspolitikában is változást hoztak. 1955 tavaszán ismét Rákosiék ragadták magukhoz a hatalmat. Nagy Imre és politikája ellen durva támadás indult. Ennek hatását tükrözte az 1955. április 30-án elkészült minisztériumi jelentés, amely az MDP Központi Vezetősége 1955. márciusi határozatának a közoktatás területére való alkalmazásával foglalkozott. (17) Az előterjesztés felsorolja – a KV-határozat szellemében – a közoktatás területén 1953 után jelentkező „jobboldali opportunistáknak”. Ezek között szerepelt a párt vezető szerepének, eredményeinek lebecsülése, a hibák felnagyítása, a destruktív kritika. Különösen veszélyesen jelentkezett „a vallásos világnézet, a klerikális reakció befolyása, a nacionalista, sovinszta megnyilvánulások, a hazafias nevelés eltorzítása és a burzsoá pedagógiai nézetek”. „A pedagógusok között nőtt azoknak a száma, akik nyíltan jártak templomba. Az engedékenység felbátorította a papságot, újból beavatkoztak az ifjúság nevelésébe. Két év alatt a hittanra beiratkozottak száma 26,1 százalékról 35,5 százalékra emelkedett. Széles körben elterjedtek a határok revíziójára vonatkozó nézetek. A narodnyik eszme is teret hódított. Az ELTE lapjában például Szabó Dezsőt dicsőítő cikk jelent meg. Egyesek már Mérei rehabilitációját is követelték.”

A minisztériumi vezetés szigorú és következetes fellépést ígért az ellenséges megnyilvánulásokkal szemben.

Hasonló szellemet tükrözött az MDP KV 1955. június 30-án megjelent határozata, ami az egyetemek tanulmányi és politikai helyzetével foglalkozott. (18) A Központi Vezetőség szerint az 1953-as júniusi határozat jobboldali eltorzítása az egyetemeken különösen éles formában jelentkezett. Megerősödött a „minden rossz” elmélete, támadás indult a szocialista iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása ellen. Felélénkültek a nacionalista, sovinszta, irredenta, antiszemita nézetek. Terjedt a Szovjetunió szerepének, a szovjet tudomány eredményeinek a lebecsülése. Az egyetempolitikai eredményeket is rosszindulatú kritika érte: elítélték a kötött tanrendet, a marxista oktatást, az orosz nyelv, a katonai ismeretek tanítását. Az ellenséges nézetek röpcédulákon, feliratokon is terjedtek.”

Az ellenlépések sorában a határozat kiemelte, hogy „egyetemeinken újra megkezdtek a nyílt ellenséges elemek eltávolítását”. A kádern munkában a politikai megbízhatóság újból első helyre került. A párt szerepének erősítése érdekében célul tűzték ki a nem eléggé erélyes egyetemi párttitkárok leváltását. Elsőként a BME és az ELTE párttitkárától kívánták megszabadulni.

Az SZKP XX. kongresszusa, az MDP KV 1956. júliusi ülése után – ahol menesztették Rákosi Mátyást – újabb fordulat jelei mutatkoztak a magyar oktatásügyben. Egy 1956. augusztus 17-én készült OM-feljegyzés szerint az SZKP XX. kongresszusa szellemében és az MDP KV július 18–21-i határozata alapján új intézkedések készültek. (19) Az „általános iskoláink alsó tagozatában – írja a feljegyzés – szeptember 1-től új tantervek és tankönyvek kerülnek bevezetésre”. „A munka már több éve folyik, de a XX. kongresszus után az anyagot a minisztérium újból felülvizsgálta és mind a tantervekben, mind pedig a tankönyvekben érvényesítette a XX. kongresszus szellemét.”

Az Oktatásügyi Minisztérium 1956/57. tanévi munkaterve (20) is azt hangsúlyozta, hogy „az új tanév legfontosabb feladata, hogy átültesse az iskolákba, egyetemekre is azt

a munkát, amelyet elsősorban a KV júliusi határozata alapján, egész népünk folytat az elkövetett hibák kijavításáért, hazánk felemelkedéséért”.

Ezeknek a fogadkozásoknak már kevés hitele maradt. A politika hullámzásait, útvesztőit a Rákosi-korszak oktatáspolitikája engedelmesen követte. A hozzáértő, szakszerű vitát, bírálatot a rendszer eltitkolta vagy elfojtotta. A vizsgált időszak végén a Petőfi Kör 1956. szeptember 26-án kezdődött köznevelési vitája vagy a balatonfüredi pedagóguskonferencia (1956. október 1–6.), a „Füredi platform” (21) azonban már valóságos megújulást kívánt. A társadalom többsége pedig az egész Rákosi-rendszer felszámolását várta.

Jegyzet

(1) *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből, 1945–1972.* I–II. kötet. (1990) Összeállította Kardos József és Kornidesz Mihály. Tankönyvkiadó, Budapest. (Továbbiakban: *Dokumentumok...*) Az Országos Köznevelési Tanács előterjesztése a gimnáziumi tantervről. 1947. november 29. I. köt. 270–271.

(2) I.m. 273.

(3) Minisztériumi jelentés az UNESCO számára a közoktatás alapelveiről. Az egységes középiskola 1949. In: *Dokumentumok...* I. k. 273–275.

(4) *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felülvizsgálata.* PTI Arch. 276. f 53/20 6e.

(5) Jelentés a VKM-ben folyó ellenséges tevékenységről. In: *Dokumentumok...* I. k. 362–376.

(6) Az MDP Központi Vezetőségének határozata a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről. 1950. március 29. In: *Dokumentumok...* I. k. 377–380.

(7) Minisztériumi kollégiumi előterjesztés a felsőoktatás reformjára. 1950. október 30. In: *Dokumentumok...* I. köt. 474–482.

(8) Révai József levele az MDP KV Titkárság tagjainak az iskolán belüli tanulmányi és fegyelmi helyzetéről. 1951. január 17. In: *Dokumentumok...* I. köt. 502–507.

(9) Kollégiumi előterjesztés a középiskolák év végi tanulmányi eredményeiről. 1951. augusztus 4. In: *Dokumentumok...* 541.

(10) Kollégiumi előterjesztés a középiskolák első félévi munkájáról (1951–52. tanév). 1951. február 22. In: *Dokumentumok...* 510.

(11) Minisztériumi kollégiumi tájékoztató az I. gimnáziumi magyar könyvhöz. 1950. december 21. In: *Dokumentumok...* I. köt. 433–440.

(12) Minisztériumi kollégiumi jelentés a közép fokú oktatás helyzetéről. 1950. december 12. In: *Dokumentumok...* I. köt. 441.

(13) Minisztériumi tervezet Rákosi Mátyás születésnapjának az iskolákban történő megünnepléséről. 1952. január 21. In: *Dokumentumok...* I. köt. 575–576.

(14) Az MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése a Politikai Bizottság számára a közoktatás főbb kérdéseiről. 1953. október 24. In: *Dokumentumok...* I. köt. 11–17.

(15) Az MDP Központi Vezetőségének határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól. 1954. február 15. In: *Dokumentumok...* II. köt. 17–24.

(16) Előterjesztés az Oktatásügyi Minisztérium Kollégiuma részére az 1953–54. tanév értékeléséről. 1954. augusztus 6. In: *Dokumentumok...* II. köt. 44–54.

(17) Előterjesztés az Oktatási Minisztérium Kollégiumához az MDP Központi Vezetősége márciusi határozatának a közoktatás területére való alkalmazására. 1955. április 30. In: *Dokumentumok...* II. köt. 76–84.

(18) A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata az egyetem tanulmányi és politikai helyzetéről. 1955. június 30. In: *Dokumentumok...* II. köt. 84–90.

(19) Oktatásügyi Minisztériumi feljegyzés a Központi Vezetőség július 18–21-i határozata alapján megtett és tervezett OM intézkedésekről. 1956. augusztus 17. In: *Dokumentumok...* II. köt. 243–246.

(20) Az Oktatásügyi Minisztérium munkaterve 1956. szeptember 1 – 1957. augusztus 31. (Részlet) In: *Dokumentumok...* II. köt. 251–252.

(21) Részleteket lásd: *Dokumentumok...* II. köt. 252–276.